

**ՔՆՆՀԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

ՎԱՇԵ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

Քրեական գործի քննության ընթացքում ապացույցների հավաքման, ստուգման, գնահատման և օգտագործման նպատակով երբեմն կարիք է զգացվում որոշակի փորձնական ու ստուգողական բնույթի գործողություններ կատարելու, որով էլ պայմանավորված են քննչական գործողությունների համակարգում քննչական փորձարարության կարևոր տեղն ու դերը:

Մասնագիտական գրականության մեջ «քննչական փորձարարություն» հասկացության վերաբերյալ ձևավորված միասնական մոտեցում գոյություն չունի: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ քննչական փորձարարությունը ինչպես ինքնուրույն գործողություն է (քննչական, դատական, օպերատիվ-հետախուզական), այնպես էլ այլ գործողության կամ փոխկապակցված համալիր գործողությունների իրականացման ընթացքում կիրառվող հնարք է (օրինակ՝ դեպքի տեղի զննության) կամ էլ փորձագիտական հետազոտության բաղկացուցիչ մաս է (փուլ):

Մյուս տեսակետի կողմնակիցները քննչական փորձարարությունը համարում են ինքնուրույն քննչական գործողություն, որը մյուս քննչական գործողություններից տարբերվում է բովանդակությամբ, խնդիրներով և կատարման տակտիկայով²:

Ընդ որում՝ առաջին տեսակետի կողմնակիցները հնարավոր են համարում քննչական փորձարարությունը միաժամանակ դիտարկել որպես հնարք:

Անշուշտ, փորձարարությունը կրիմինալիստիկայում և դատական փորձագիտության տեսության մեջ կիրառվող հնարքներից է, սակայն, կարծում ենք, ճիշտ չէ այն նույնացնել համանուն քննչական գործողության հետ, որի նպատակը, խնդիրներն ու բովանդակությունն ամբողջովին տարբեր են: Ավելին, գտնում ենք, որ դրանով անհարկի նսեմացվում են տվյալ քննչական գործողության դերն ու նշանակությունը:

Հարկ է նշել, որ տարբեր են նաև այն հեղինակների ձևակերպումները, ովքեր կողմ են քննչական փորձարարության՝ որպես ինքնու-

¹ Տե՛ս «Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов». М., 2001, էջ 253:

² Տե՛ս «Криминалистика». М.: МГУ, 1971, էջ 313, «Криминалистика: Учебник». М., 2004, էջ 312, «Криминалистика: Учебник». Л., 1976, էջ 329, **Лившиц Е. М., Белкин Р. С.** Тактика следственных действий. М., 1997, էջ 136:

րոյն քննչական գործողության սահմանմանը: Դրանք մասնավորապես վերաբերում են այս քննչական գործողության սահմանման մեջ առանձին տարրերի ընդգծմանը:

Այսպես օրինակ՝ որոշ հեղինակներ քննչական փորձարարության սահմանման մեջ հատուկ ընդգծում են դրա հետազոտական բնույթը՝ նշելով, որ քննչական փորձարարության էությունը *«գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների հետազոտման համար հատուկ փորձեր իրականացնելն է»*³:

Բազմաթիվ բնորոշումների մեջ առավել հետաքրքրական են, թերևս, այնպիսիք, որոնք քննչական փորձարարության նպատակներն առանձնացնում են ստուգվող հանգամանքների բնույթով ու շրջանակով:

Այս տեսանկյունից որոշ հեղինակներ հատուկ շեշտում են, որ քննչական փորձարարության նպատակը գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների ստուգումն է⁴ և նոր ապացույցների ստացումը⁵: Ավելին, Ս. Բ. Ռոսինսկին նույնիսկ նշում է դատավարության այն մասնակիցների շրջանակը (կասկածյալ, մեղադրյալ, վկա, տուժող կամ նրանց փոխարինող անձինք), որոնց հայտնած տվյալները ստուգելու նպատակով միայն կարող է կատարվել քննչական փորձարարություն⁶:

Մինչդեռ հեղինակների մյուս խումբը նպատակների շարքին ավելացնում է գործի համար նշանակություն ունեցող այլ տվյալների ստուգումը, որոնք կարող են ստացվել օպերատիվ հետախուզական միջոցառումներով (այսուհետ՝ ՕՀՄ) և ուղղված են վարկածների ստուգմանը⁷:

Տարբեր հեղինակների տեսակետները վերլուծելով՝ կարող ենք հավաստել, բոլորը համամիտ են՝ քննչական փորձարարությունը հիմնված է փորձնական գործողությունների ու դրանց կատարման կրկնակիության վրա, իրականացվում է առավելագույնս այն պայմաններում, որոնցում դրսևորվել են ստուգվող իրադարձությունը, հանգամանքները, և նպատակաուղղված է այս կամ այն քննչական գործողության կատարման հետևանքով ստացված տվյալների ստուգմանը:

Սակայն, ինչպես իրավացիորեն եզրակացնում է Յու. Գ. Տորբինը, հեղինակների կարծիքների տարբերությունները հիմնականում այն են, որ ոմանք քննչական փորձարարության բնորոշման մեջ են մտցնում վարկածների ստուգման հնարավորությունը, քննվող իրադարձության իրական մոդելավորումը, դատավարության մասնակիցների կողմից ստուգվող իրադարձության վերականգնումը, որոշակի իրադարձությ-

³ «Криминалистика: учебник для экспертов-криминалистов». М., 2005, с. 157.

⁴ Տե՛ս **Шурухнов Н. Г.** Криминалистика: учебник. М., 2008, էջ 315:

⁵ Տե՛ս **Торбин Ю. Г.** Процессуальные и тактические особенности производства следственного эксперимента: монография. М.: РПА Минюста России, 2011, էջ 18:

⁶ Տե՛ս **Россинский С. Б.** Следственные действия: монография. М.: «Норма», 2018, էջ 198:

⁷ Տե՛ս «Руководства для следователей». М., 1971, **Яблоков Н. П.** Криминалистика: учебник для вузов и юрид. фак. М., 2003, էջ 225:

յան, փաստի որոշակի ձևով գոյության հնարավորությունը, նոր ապացույցների ձեռքբերումը⁸:

Ինչպես ցանկացած քննչական գործողության, այնպես էլ քննչական փորձարարության էությունն ու բովանդակությունը պարզաբանելու համար անհրաժեշտ է վերհանել բոլոր այն առանձնահատկությունները, որոնցով վերջինս տարբերվում է այլ քննչական գործողություններից: Մասնավորապես Ռ. Ս. Բելկինն այդպիսի հատկանիշների շարքին է դասում հետևյալները.

- քննչական փորձարարություն կատարելիս գործողություններն առավելագույնս նմանեցվում են այն գործողություններին, որոնք կատարվել կամ կարող էին կատարվել հանցավոր իրադարձության ժամանակ,

- քննչական փորձարարություն կատարվում է այնպիսի պայմաններում, որոնք առավելագույնս մոտ են ստուգվող իրադարձության պայմաններին,

- ինչպես յուրաքանչյուր փորձ, այնպես էլ քննչական փորձարարությունը ենթադրում են փորձնական գործողությունների կրկնում, ընդ որում՝ որոշակիորեն փոփոխված պայմաններով⁹:

Կարծում ենք՝ քննչական փորձարարության բնութագրիչ առանձնահատկություններից կարելի է համարել նաև այն, որ դա փորձնական ու ստուգողական գործողությունների համալիր է, որով էլ տարբերվում է քննչական մյուս գործողություններից, ինչպիսիք են զննությունը, ցուցմունքը տեղում ստուգելը, ճանաչման ներկայացնելը, փորձաքննության նշանակումը և կատարումը:

Այս կապակցությամբ պրոֆեսոր Լ. Պ. Օհանյանը նշում է. «*Քննչական փորձարարությունը՝ որպես ինքնուրույն քննչական գործողություն, իրականացվում է գործով արդեն ձեռք բերված ապացույցների (փաստական տվյալների) ստուգման նպատակով (հարցաքննությունների, խուզարկության, դեպքի տեղի զննության և այլ քննչական գործողությունների միջոցով)*»¹⁰: Ընդ որում, հեղինակը քննչական փորձարարությունը, դրա բնույթով ու բովանդակությամբ պայմանավորված, դասում է նաև քննիչի նույնականացման գործողությունների շարքին:

Քննչական փորձարարությունը նախևառաջ անհրաժեշտ է տարբերել քննչական զննությունից: Երկու դեպքում էլ չի պահանջվում առանձին որոշում, հիմնականում համընկնում են մասնակիցների շրջանակը, արդյունքների դատավարական ամրագրմանը, տեխնիկական միջոցների կիրառմանը, մասնակիցների անվտանգության ապահով-

⁸ Տե՛ս **Торбин Ю. Г.**, նշվ. աշխ., էջ 18:

⁹ Տե՛ս **Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.** Криминалистика: Учебник для вузов. М., 2006, էջ 636:

¹⁰ **Լ. Պ. Օհանյան**, Կրիմինալիստիկա: Բուհական դասագիրք, 2-րդ հրատ., փոփոխ. և լրաց., Եր., 2010, էջ 96:

մանը ներկայացվող պահանջները:

Սակայն եթե զննությունը, մասնավորապես դեպքի տեղի զննությունը, համարվում է անհետաձգելի սկզբնական քննչական գործողություն, որը, փաստորեն, կատարվում է ցանկացած հանցագործության քննության ընթացքում, ապա քննչական փորձարարությունը կատարվում է միայն այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ստուգելու նախկինում կատարած քննչական գործողությամբ ստացված կամ գործի համար նշանակություն ունեցող այլ տվյալները: Փաստորեն քննչական փորձարարությունը հետագա քննչական գործողություն է, քանի որ դրա կատարումը պայմանավորված է որևէ այլ արդեն կատարված քննչական գործողության արդյունքներով:

Այսպիսով, եթե քննչական զննության ժամանակ ուսումնասիրվում են միայն ապացույցների նյութական աղբյուրները, ապա քննչական փորձարարության ժամանակ նաև ոչ նյութական, մտավոր աղբյուրները՝ վկայի, տուժողի, մեղադրյալի ցուցմունքները: Չննության հիմնական նպատակը հանցագործության հետքերի տեսքով նոր ապացույցներ ձեռք բերելն է և գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները պարզաբանելը՝ օբյեկտի և առկա իրադրության ուսումնասիրմամբ հայտնաբերելով ու ամրագրելով դրանց նյութական էական հատկանիշները: Իսկ քննչական փորձարարության նպատակը քննիչի տրամադրության տակ առկա տվյալների ստուգումն է փորձնական ու ստուգողական գործողությունների միջոցով: Բացի դրանից, զննության ժամանակ քննիչն ուսումնասիրում և ամրագրում է ողջ հայտնաբերվածն այն տեսքով, ինչպես հայտնաբերվել է, իսկ քննչական փորձարարության ժամանակ թույլատրվում է նաև իրադրության վերականգնում: Եվ վերջապես, զննության շրջանակները սահմանափակվում են օբյեկտների, իրերի արտաքին դիտմամբ, ուսումնասիրմամբ՝ ստատիկ վիճակում, մինչդեռ քննչական փորձարարության դեպքում գործողությունները բովանդակային, դինամիկ և բացահայտող առավել խորը բնույթ են կրում:

Որոշ հեղինակներ, առավել մանրամասնելով քննչական զննության և քննչական փորձարարության տարբերությունները՝ դրանք ներկայացնում են երեք խմբով.

- քննչական զննության ժամանակ քննիչը առնչվում է միայն նյութական հետքերի ու օբյեկտների հետ, մինչդեռ քննչական փորձարարության ժամանակ վերականգնվում են հանգամանքներ, երևույթներ, որոնք նյութական հետքեր չեն առաջացնում (օրինակ՝ տեսնելու, լսելու, շոշափելու հնարավորությունները),
- քննչական զննության կարևոր հատկանիշներից է անմիջականությունը: Քննիչն օբյեկտը, առարկան զննում է այն վիճակում, ինչպիսին հայտնաբերել է, մինչդեռ քննչական փորձարարության դեպքում օբյեկտը կամ երևույթն ուսումնասիրվում է վերականգնված վիճակում,

ընդ որում վերականգնվող իրադրությունը սուբյեկտիվ ընկալման տեսանկյունից չի կարող նույնական լինել ստուգվող իրադրության հետ: Այլ կերպ քննչական փորձարարության ընթացքում վերականգնվող իրադրության անմիջական ընկալում չի կարող լինել, քանզի միշտ ընկալվում է որևէ նորը՝ այլ երևույթ, հատկանիշ և այլն,

- թեև որոշակիորեն նույնական է երկու քննչական գործողությունների արդյունքների ձևակերպման կարգը, այնուամենայնիվ քննչական փորձարարության արձանագրության մեջ, ի տարբերություն քննչական զննության արձանագրության, նշվում են ոչ միայն զննվող օբյեկտների վիճակը, այլև իրականացված փորձերն ու դրանց արդյունքները¹¹:

Եվ վերջապես, հարկ է նկատել, որ քրեադատավարական օրենսդրության պահանջների պահպանմամբ քննչական փորձարարության կատարումը գործնականում կարող է զուգակցվել այլ քննչական գործողությունների՝ դեպքի տեղի կրկնակի զննության, հետազոտման համար նմուշների ստացման հետ, երբ դրանց ստացման համար անհրաժեշտ է հետքառաջացման պայմանների փորձարարական վերականգնում և այլն:

Քննչական փորձարարությունը թեև ունի ցուցմունքը տեղում ստուգելու քննչական գործողության հետ որոշակի նմանություններ, այնուամենայնիվ էականորեն տարբերվում է դրանից, քանի որ ցուցմունքները տեղում ստուգելու ընթացքում որևէ ստուգողական կամ փորձնական գործողություն չի կատարվում, առավել ևս չի թույլատրվում պայմանների փոփոխում, քանի որ վերջինիս խնդիրը ցուցմունքների արժանահավաստության ստուգումն է՝ դրանք իրականության պայմանների հետ համադրելով¹²: Բացի դրանից, թեև առերևույթ կատարվում են որոշակի ստուգողական գործողություններ, վերականգնվում են իրավիճակներ, այնուամենայնիվ դրանք իրականացվում են ոչ թե քննիչի, այլ հենց այն անձի կողմից, ում ցուցմունքները ստուգվում են տեղում:

Քննչական պրակտիկայում հաճախ են նույնացվում նշված քննչական գործողությունները, որոնց միջոցով փաստացի կատարվում է տեղում ցուցմունքի ստուգում, սակայն օրենսդրական բացի պատճառով (ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը (այսուհետ՝ ՀՀՔԴՕ-ն)) չի նախատեսում նման քննչական գործողություն) այն ձևակերպվում, արձանագրվում է որպես քննչական փորձարարություն: Նման շփոթմունքներից ու քննչական սխալներից խուսափելու նպատակով հարկ էնք համարում հատուկ ընդգծել, որ, ի տարբերություն

¹¹ Տե՛ս **Белкин Р. С.** Теория и практика следственного эксперимента. М., 1959; «Настольная книга следователя». СПб., 2008:

¹² Նախագծի 225 հոդվածը նախատեսում է ցուցմունքը տեղում ստուգելը՝ որպես քննչական գործողություն, որը, մեր կարծիքով, ճիշտ է:

քննչական փորձարարության, տեղում ցուցմունքի ստուգմանը բնորոշ են հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ստուգվում է դատավարական ապացույցներից միայն ցուցմունքը, ընդ որում՝ որոշակի դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձի,

- իրականացվում է միայն այն տեղում, որը նկարագրված է ցուցմունքներում,

- մասնակիցների շրջանակում պարտադիր է այն անձի մասնակցությունը, ում ցուցմունքը ստուգվում է,

- քննիչը չի իրականացնում որևէ վերականգնողական գործողություն,

- պարտադիր չէ նախկին իրադրության վերականգնումը:

Չնայած որոշ նմանություններին (երկու դեպքում էլ ստուգվում են ձեռք բերված ապացույցները, երկուսն էլ համարվում են հետագա քննչական գործողություններ)՝ քննչական փորձարարությունը չպետք է շփոթել նաև ճանաչման ներկայացնելու հետ: Ճանաչումն իրականացվում է անձի, իրի, առարկայի, օբյեկտի արտաքին հատկանիշների հիման վրա, իսկ քննչական փորձարարությունը կարող է կատարվել միայն այդ հատկանիշների ընկալումը ստուգելու նպատակով, այլ ոչ թե նույնացման համար: Բացի դրանից, ի տարբերություն քննչական փորձարարության, ճանաչման ներկայացնելու ժամանակ իրադրության վերականգնում, ինչպես նաև ստուգողական, այդ թվում կրկնման մեթոդով գործողությունների կատարում չի պահանջվում:

Դատական փորձաքննություններից քննչական փորձարարությունը տարբերվում է նրանով, որ դատական փորձաքննությունը կատարում է հատուկ գիտելիքներ ունեցող անձը, այն գիտական հետազոտության տարատեսակ է, մինչդեռ քննչական փորձարարությունն ունի զուտ ստուգողական և մասնակիցների համար ակնհայտ բնույթ¹³:

Յու. Գ. Տորբինը, վերլուծելով քննչական փորձարարության քրեադատավարական էությունը, ներկայացնում է այս քննչական գործողության հիմնական բնորոշ առանձնահատկությունները.

- քննչական փորձարարությունն ինքնուրույն քննչական գործողություն է,

- այն իրականացվում է միայն քրեական գործի հարուցումից հետո,

- դրա կատարման համար չի պահանջվում կայացնել առանձին դատավարական որոշում,

- մասնակիցների շրջանակը յուրաքանչյուր փորձարարության դեպքում որոշում է քննիչը,

- քննչական փորձարարության նպատակը գործի համար նշա-

¹³ Տե՛ս Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р., նշվ. աշխ., էջ 637:

նակություն ունեցող հանգամանքների ստուգումն ու ճշտումն է,

- քննչական փորձարարության նպատակներին կարելի է հասնել միայն ստուգողական, փորձնական գործողությունների կատարմամբ, որոնք ունեն հետազոտական բնույթ,

- ստուգողական գործողությունները հիմնականում նպատակաուղղված են պարզելու որոշակի փաստերի ընկալման, որոշակի գործողության կատարման հնարավորությունը, որոշակի իրադարձության առկայությունը կամ բացակայությունը, դրա կատարման հաջորդականությունը և հետքառաջացման մեխանիզմը,

- փորձնական կամ ստուգողական գործողությունները պետք է ունենան բազմակի ու կրկնողական բնույթ,

- քննչական փորձարարության ժամանակ կիրառվում են ճանաչողության միայն այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսիք են դիտարկումը և փորձերի ու արդյունքների ամրագրումը,

- քննչական փորձարարությունը կարող է կատարվել ստուգվող իրադարձությանն առավելագույնս մոտ պայմաններում,

- քննչական փորձարարության և ստուգողական գործողությունների կատարումը չպետք է վտանգի մասնակիցների կյանքն ու առողջությունը,

- քննչական փորձարարության արձանագրությունը որոշակի քրեական գործով ապացույցի ինքնուրույն աղբյուր է¹⁴:

Գործող ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությունը նույնպես քննչական փորձարարությունը նախատեսել է որպես ինքնուրույն քննչական գործողություն, որն իր բնույթով, նպատակներով և խնդիրներով տարբերվում է քննչական մյուս գործողություններից:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 242 հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ գործի համար նշանակություն ունեցող տվյալները ստուգելու և ճշտելու նպատակով փորձեր և այլ հետազոտական գործողություններ կատարելու համար քննիչն իրավունք ունի կատարելու քննչական փորձարարություն: Վերջինիս արդյունքները քննիչին թույլ են տալիս անմիջականորեն հավաստիանալ (և այդ փաստն ամրագրել գործի նյութերում) որոշակի գործողությունների կատարման հնարավորության կամ անհնարինության, այս կամ այն իրադարձության գոյության փաստի մասին, որոնց վերաբերյալ առկա են փաստական տվյալներ:

Քննչական փորձարարության ղեկավարը և կազմակերպիչը քննիչն է: Նա է որոշում փորձարարական գործողությունների բովանդակությունը, ապահովում դրանց կատարման պատշաճ պայմանները: Նա իրավունք ունի կիրառելու տեխնիկական միջոցներ՝ լուսանկարահանում, ձայնագրում, տեսագրում: Քննչական փորձարարություն կատարելիս կարող են կազմվել պլաններ, սխեմաներ, գծագրեր, կատար-

¹⁴ Տե՛ս **Торбин Ю. Г.**, նշվ. աշխ., էջ 25:

վել չափումներ: Դրանց կատարման ժամանակ պետք է ներկա լինեն ընթերակաները: Անհրաժեշտության դեպքում քննիչը կարող է մասնակից դարձնել նաև կասկածյալին, մեղադրյալին, վկային, մասնագետին, բժշկին և այլ անձանց: Մա ՀՀ ՔԴՕ 188¹ հոդվածի 5-րդ մասով և 242 հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված քննչական փորձարարության մասնակիցների ընդհանուր շրջանակն է¹⁵:

Ինչպես բխում է քննչական փորձարարության օրենսդրական սահմանումից, այն բովանդակում է փորձերի և այլ հետազոտությունների համալիր, ընդ որում՝ դրանք իրականացվում են միայն քննիչի որոշմամբ: Այսինքն, ի տարբերություն քննչական այլ գործողությունների, քննչական փորձարարության դեպքում քրեադատավարական օրենքը քննիչին ազատել է լրացուցիչ որոշում ընդունելու կամ թույլտվություն ստանալու համար այլ իրավասու մարմնի դիմելու անհրաժեշտությունից: Այս հանգամանքն անշուշտ նպաստում է, որ քննչական փորձարարություն իրականացնելու անհրաժեշտություն առաջանալու դեպքում քննիչն այն կատարելու մասին արագ և օպերատիվ որոշում կայացնի առանց ժամանակի կորստի: ՀՀ ՔԴՕ-ն չի սահմանում նաև քննչական փորձարարության կատարման որոշակի իրավական հիմքերը (դեպքերը), ինչը հնարավորություն է ընձեռում քննչական փորձարարությամբ ստուգելու և ճշտելու ոչ միայն գործով հավաքված ապացույցները, այլ նաև կրիմինալիստիկական վարկածները:

Քննչական փորձարարությունը ճանաչողական և հաստատողական գործողությունների համալիր է: Թեև այն ինքնուրույն քննչական գործողություն է, սակայն հաճախ ուղղված է գործի քննության ընթացքում այլ քննչական գործողություն (հարցաքննություն, խուզարկություն, դեպքի տեղի զննություն և այլն) կատարելու ժամանակ հավաքված ապացույցների ստուգմանը: Այնուամենայնիվ, քննչական փորձարարությամբ կարող են ստուգվել նաև ոչ դատավարական եղանակով ստացված տվյալները, ինչպես նաև կատարված հանցագործության այս կամ այն հանգամանքների վերաբերյալ քննիչի ենթադրությունները (կրիմինալիստիկական վարկածների ստուգումը):

Քննչական փորձարարություն իրականացնելու անհրաժեշտությունը կարող է զգացվել նաև այն ժամանակ, երբ առաջացել են կամ կարող են առաջանալ գործի քննության համար նշանակություն ունեցող այս կամ այն փաստերի (երևույթների, իրադարձությունների կամ որևէ գործողության կատարման) որոշակի պայմաններում գոյության հնարավորության վերաբերյալ կասկածներ: Քննչական փորձարարության նպատակահարմարությունը որոշվում է փորձնական եղանակով այդ փաստերի ստուգման հնարավորությամբ, քանի որ քննչական փորձա-

¹⁵ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն». Հատուկ մաս: Դասագիրք բուհերի համար, 3-րդ հրատ: Հեղինակային խմբի ղեկավար և խմբագիր Գ. Ս. Ղազինյան, Եր., 2010, էջ 182:

րարությունը գործողություն է, որի օգնությամբ ստուգվում է գիտության կամ պրակտիկայի որևէ դրույթ¹⁶:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ քննչական փորձարարությունը միայն քննիչի կողմից քննվող դեպքի առանձին հանգամանքների կամ գործի համար էական նշանակություն ունեցող առանձին փաստերի վերարտադրություն չէ, քանի որ տվյալ դեպքում կանտեսվի քննչական փորձարարության հիմնական «նպատակը», այն է՝ դեպքի հանգամանքները ստուգելու և ճշտելու նպատակով փորձերի կատարումը:

Այսպես, ստուգվող դեպքի հանգամանքներին նմանվող պայմանների և միջավայրի ստեղծումը դեռևս չի կարելի անվանել փորձարարություն, քանի որ զուտ վերարտադրությունը քննությանը ոչինչ չի տալիս: Վերարտադրությունն անհրաժեշտ է համարել քննչական փորձարարության սկզբնական փուլ կամ պայման, կատարման տակտիկական եղանակ, որին պետք է հաջորդի փորձերի կատարումը, որը քննիչի գործողությունների հիմնական բովանդակությունն է: Ինքնին փորձարարությամբ՝ որպես ճանաչողության գիտական մեթոդ, հնարավոր է պատասխանել այն հարցին, թե կարող էին իրականում տեղի ունենալ որոշակի բնույթի իրադարձություններ, երևույթներ, թե ոչ: Այս առումով ընդհանրապես փորձարարությունը բարձր է գնահատել ռուս մեծ գիտնական Մ. Վ. Լոմոնոսովը. «Մեկ փորձը ես գնահատում եմ ավելի բարձր, քան միայն երևակայությամբ ծնված հազար կարծիքը»¹⁷:

Խոսելով քննչական փորձարարության փորձնական (փորձարարական) բնույթի մասին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ երբեմն հնարավոր է խուսափել վերարտադրությունից՝ փորձարարությունը կատարելով այնպիսի իրադարձությունում, որը նման չէ իրական դեպքին, եթե դա չի կարող ազդել փորձարարության արդյունքների արժանահավաստության վրա:

Մասնագիտական գրականության մեջ «քննչական փորձարարություն» հասկացության սահմանման թերություններից կարելի է համարել քննչական փորձարարության նպատակների սահմանափակումը, երբ որպես նպատակ նշվում է միայն գործով հավաքված ապացույցների ստուգումը, մինչդեռ, ինչպես արդեն նշվել է, քննչական փորձարարությունը կարող է կատարվել ոչ միայն արդեն առկա ապացույցների ստուգման նպատակով, այլ նաև վարկածների ստուգման և գնահատման, ինչպես նաև նոր ապացույցներ ստանալու համար: Այս տեսանկյունից հարկ է ընդգծել, որ քննչական գործողությունների ընդհանուր համակարգում քննչական փորձարարության դերն ու տեղը որոշելու համար անհրաժեշտ է ճիշտ սահմանել դրա նպատակները: Ինչպես արդեն նշել ենք, «քննչական փորձարարություն» հասկացու-

¹⁶ Ст'ю «Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов». М., 2001, էջ 253:

¹⁷ Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Т. 1. М., 1956, с.125.

յունը վերլուծելիս, այս քննչական գործողության նպատակների վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ նույնպես միասնական մոտեցում չկա:

Որոշ հեղինակներ նշում են, որ քննչական փորձարարության նպատակը ստուգման ենթակա հանգամանքի գոյության փաստի որոշումն է¹⁸:

Ռ. Ս. Բելկինը և Ե. Մ. Լիվշիցը քննչական փորձարարության նպատակների շարքին դասում են՝

- գործով հավաքված ապացույցների ստուգումն ու գնահատումը,
- քննչական վարկածների ստուգումն ու գնահատումը,
- հանցագործությանը նպաստող պատճառների և պայմանների սահմանումը,

- նոր ապացույցների ստացումը¹⁹:

Քննչական փորձարարության նպատակների նմանօրինակ դասակարգում է տալիս նաև Ն. Պ. Յաբլոկովը՝ որպես այդպիսիք նշելով քրեական գործի համար նշանակություն ունեցող տվյալների ստուգումն ու ճշգրտումը, որևէ փաստի ընկալման, որոշակի գործողությունների կատարման, որևէ իրադարձության վրա հասնելու կամ գործողությունների վերարտադրման ճանապարհով հետքերի առաջացման մեխանիզմի, ինչպես նաև համապատասխան իրադարձության միջավայրի կամ այլ հանգամանքների օբյեկտիվ հնարավորության պարզումը²⁰:

Վ. Ա. Օբրագովի բնորոշմամբ էլ՝ քննչական փորձարարությունը թեև ինքնուրույն քննչական գործողություն է, որն ուղղված է գործով հավաքված մյուս ապացույցների ու այլ տվյալների ստուգմանը, այնուամենայնիվ այս քննչական գործողության խնդիրներից է նաև նոր ապացույցների ստացումը²¹:

ՀՀ ՔԴՕ 242-րդ հոդվածի 1-ին մասը հստակ սահմանում է, որ քննչական փորձարարության նպատակները գործի համար նշանակություն ունեցող տվյալների ստուգումը և ճշտումն են: Այսինքն՝ առաջին նպատակը գործի համար նշանակություն ունեցող տվյալների ստուգումն է, իսկ երկրորդը՝ դրանց ճշտումը: Ընդ որում՝ ՀՀ ՔԴՕ-ն չի սահմանում այդպիսի տվյալների հասկացությունը: Նման տվյալներ կարելի է համարել ոչ միայն ապացույցները, այլ նաև այնպիսիները, որոնք չեն ստացվել քննչական փորձարարության արդյունքում, օրինակ՝ ՕՀԳ-ի իրականացմամբ: Սակայն ճիշտ չէ քննչական փորձարարության նպատակը շարադրելիս սահմանափակվել գուտ ապացույցների և կրի-

¹⁸ Տե՛ս «Криминалистика». М., 1971, էջ 313:

¹⁹ Տե՛ս Лившиц Е. М., Белкин Р. С., նշվ. աշխ., էջ 137:

²⁰ Տե՛ս «Тактика следственного эксперимента» // "Криминалистика: учебник". М., 2005:

²¹ Տե՛ս **Образцов В. А.** Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений. Курс лекций. М., 2004, էջ 274:

մինալիստիկական վարկածների ստուգմամբ, քանի որ այդ ժամանակ կարող են ստուգվել նաև քննչական վարկածները և հակառակը:

Գործնականում քննչական փորձարարությունը կատարվում է, որպեսզի պարզվի կամ հաստատվի՝

- որոշակի փաստի, երևույթի ընկալման հնարավորությունը (օրինակ՝ կարող էր արդյոք տուժողը լսել խոսակցությունը որոշակի տարածության վրա կամ տեսնել կատարվող իրադարձությունը),

- որոշակի գործողությունների կատարման հնարավորությունը (օրինակ՝ տրանսպորտային միջոցով որոշակի քանակությամբ ապրանք տեղափոխելը),

- որոշակի պայմաններում որոշակի փաստի, երևույթի գոյության կամ առաջանալու հնարավորությունը (օրինակ՝ դուռը փակվում է ճռոցով, թե անաղմուկ),

- իրադարձության ամբողջ մեխանիզմը կամ դրա առանձին տարրերը (օրինակ՝ որոշակի ժամանակահատվածում վազելով որոշակի տարածություն անցնելը),

- որոշակի գործողությունների կատարման համար անհրաժեշտ ժամանակը:

Նշենք, որ քննչական պրակտիկայի ընդհանրացումը ցույց է տալիս հետևյալը. քննչական փորձարարությունը որպես կանոն կատարվում է հետևյալ խումբ հանգամանքները ստուգելու համար.

- անձի ընկալման հնարավորությունը,

- որոշակի երևույթի առկայության կամ բացակայության հնարավորությունը,

- որոշակի մեխանիզմի (դինամիկայի) առկայության հնարավորությունը:

Վերը ներկայացված նպատակների ապահովումը հնարավոր է որոշակի խնդիրների լուծման ճանապարհով, որոնց շրջանակը բավականին լայն է և անմիջականորեն կապված է քննչական փորձարարության տեսակների հետ:

Քննչական փորձարարության կատարման հիմնական խնդիրներն են՝

- 1) գործով հավաքված ապացույցների (ցուցմունքներ, իրեղեն ապացույցներ և այլն) ստուգումն ու ճշգրտումը,

- 2) նոր ապացույցների ստացումը,

- 3) կրիմինալիստիկական վարկածների ստուգումը,

- 4) հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների բացահայտումը²²:

Հարկ է փաստել նաև, որ միևնույն փորձարարության շրջանակներում կարող են լուծվել մեկից ավելի խնդիրներ. միևնույն փորձարար-

²² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն». Հատուկ մաս: Դասագիրք բուհերի համար, 3-րդ հրատ: Հեղինակային խմբի ղեկավար և խմբագիր Գ. Ս. Ղազինյան, Եր., 2010, էջ 180:

րությունը կարող է ուղղված լինել և՛ ապացույցները ստուգելուն, և՛ հանցագործության կատարմանը նպաստող պայմանները բացահայտելուն:

ՀՀ ՔՂՕ-ն (57 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետ, 182 հոդվածի 5-րդ մաս, 273 հոդվածի 9-րդ կետ) քրեական հետապնդման մարմինների պարտականությունների շարքին է դասում նաև հանցագործությանը նպաստող հանգամանքների բացահայտումը և դրանք վերացնելու ուղղությամբ միջոցների ձեռնարկումը: Թեև քննչական փորձարարությունը չի կարող հանցագործությունները կանխելու անմիջական միջոց լինել, այնուամենայնիվ դրա շնորհիվ կարելի է պարզել, թե ինչպիսի հանգամանքներ են նպաստել կամ հնարավոր դարձրել հանցագործության կատարումը, կազմակերպական կամ տեխնիկական բնույթի ինչպիսի միջոցառումներ պետք է իրականացվեին, որպեսզի տվյալ պայմաններում դժվարանար կամ անհնար դառնար նմանատիպ հանցագործության կատարումը: Այդպիսի տվյալներ կարող են լինել հանցագործության կատարման նոր եղանակի մասին տեղեկությունները, որոնց ստուգման նպատակով էլ կատարվում է քննչական փորձարարությունը:

Այսպիսով, քննչական փորձարարությունը կարելի է բնորոշել որպես ինքնուրույն քննչական գործողություն, որը կատարում է քննիչը փորձերի և այլ փորձնական գործողությունների միջոցով, գործի համար նշանակություն ունեցող տվյալները ստուգելու և ճշտելու, որոշակի երևույթի, փաստի ընկալման հնարավորությունը պարզելու, որոշակի գործողության, փաստի, երևույթի առաջացման հնարավորությունները պարզաբանելու և որոշակի գործողությունների մեխանիզմը պարզելու, ինչպես նաև նոր ապացույցներ ստանալու, քննչական վարկածները ստուգելու, հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառները և պայմանները բացահայտելու նպատակով, այնպիսի պայմաններում, որոնք առավելագույնս նման են եղել ստուգվող փաստի, երևույթի, դեպքի կատարման պահի հանգամանքներին:

Բանալի բառեր – քննչական փորձարարություն, քրեական գործ, նախաքննություն, քննիչ, քննչական գործողություն, փաստի ստուգում, ապացույց

ВАГЕ ЕНГИБАРЯН – Некоторые особенности производства следственного эксперимента. – Статья посвящена соотношению понятия и содержания следственного эксперимента как одного из самых важных следственных действий. Анализ этого понятия, а также теоретических и правовых основ следственного эксперимента и тем самым выявление его особенностей имеет как научное, так и практическое значение. Это способствует отграничению эксперимента от смежных следственных действий, прояснению круга его существенных задач, а также выбору оптимальной тактической линии.

С этой целью проанализированы точки зрения разных авторов, правовые положения уголовно-процессуального законодательства и сформулировано понятие следственного эксперимента. Он охарактеризован как самостоятельный следст-

венный элемент, осуществляемый для проверки и выяснения механизма совершения определённого действия, а также получения доказательств и т. п.

Ключевые слова: *следственный эксперимент, уголовное дело, предварительное расследование, следователь, следственные действия, проверка факта, доказательство*

VAHE YENGIBARYAN – *Some Peculiarities of Investigatory Experiment Implementation.* – The Article analyzes and reveals the interaction of notion and nature of investigatory experiment –one of the most important investigative actions. The analysis and disclosure of the features of the notion and theoretical and legal grounds of the investigatory experiment implementation has both scientific and practical importance for demarcating it from other adjoining investigative actions, clarifying the circle of its core tasks and aims, as well as for choosing the most optimal tactical line.

To that end, the author has analyzed both coinciding and contradicting standpoints of different authors on the discussed issue, legal provisions of criminal process legislation, and as a result – has formulated the notion of the investigatory experiment.

Thus – investigative experiment may be characterized as an independent investigative action, which is implicated by the investigator by means of experiments and other experimental actions, with the aim of checking and clarifying data, necessary for the case, studying out possibility of perceiving certain phenomenon and a fact, clarifying possibility of implementation of certain action, occurrence of a phenomenon and studying out the mechanism of implementation of certain actions, as well as getting new proofs, checking investigative hypothesis, disclosure of the causes and conditions, facilitating the commitment of the crime in such conditions, which are highly similar to the conditions, existing at the moment of the commitment of the verifiable fact, phenomenon or case.

Key words: *investigatory experiment, criminal case, pre-trial investigation, investigator, investigative action, checking of fact, evidence*